

YOZMA NUTQNI RIVOJLANTIRISHDA BUYUK MUTAFFAKKIRLAR FIKRLARIDAN FOYDALANISH.

Qo'qon davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi
Abdulxayeva Musharraf Usmonjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarning yozma nutqini rivojlantirishda buyuk mutaffakkirlar: A.Navoiy, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Amir Temur kabi mutaffakkir olimlarning nutq haqidagi fikrlari to'g'risida tushunchalar berilgan.

Kalit so'zlar: nutq, til, yozma nutq, og'zaki nutq, energio, ergon, tafakkur.

Аннотация: В данной статье изложены идеи таких великих мыслителей, как А. Наваи, Абу Наср Фараби, Ибн Сина, Юсуф Хос Хаджиб, Амир Тему́р о развитии письменной речи будущих учителей.

Ключевые слова: речь, язык, письменная речь, устная речь, энергия, эргон, мышление.

Annotation: In this article, the ideas of great thinkers such as A. Navai, Abu Nasr Farabi, Ibn Sina, Yusuf Khos Hajib, Amir Temur about the development of the written speech of future teachers are given.

Key words: speech, language, written speech, oral speech, energy, ergon, thinking.

“Inson ma'naviy kamolotga erishuvida, jamiyatning madaniy – ma'rifiy rivojida ona tilining o'rni favqulodda muhimdir. Til milliy ma'naviyat, ma'rifat va madaniyatning eng holis va xira tortmas ko'zgusidir. Hadisi shariflarda “Kishining zebu ziynati, go'zalligi uning tilidadir” deyiladi. Haqiqatdan ham insonning fikrlashi, nutqi qanchalik boy bo'lsa u bilan uzoq suhbatlar qurgingiz keladi. Masalan, o'qituvchilik kasbini olib qarasak o'qituvchi har bir bolaning qalbiga kirib bora olishi kerak bunda esa hech shubhasiz uning so'z boyligi va har bir so'zni to'g'ri mahorat bilan qo'llay olishi zarurdir. Shundagina o'qituvchi bolalarni o'z ortidan ergashtira oladi.

Inson aqliy faoliyatining eng oliy mahsullari, tafakkur “mevalari” til va nutq orqali yuzaga chiqadi. Biz nutq haqida ma'lumot berishdan avval til va nutqni bir-biridan farqlab olishimiz lozimdir. Sababi “til” va “nutq” degan terminlar ko'pincha bir xil ma'noda ishlatiladi. Shu sababdan “til” va “nutq” tushunchalarini ko'plab olimlarning fikrlari orqali ko'rib o'rganib chiqamiz.

“Til va nutq hodisalarini o'zaro farqlab yondashish dastlab VIII-IX asrlarda shakllangan arab tilshunosligining til o'rganish usullarida, keyinchlik esa V.Glumboldtning tildagi “energio” (harakat, jarayon, kuch) va “ergon” (mahsulot), A.Shteyntalning tildagi “barqaror mohiyat” va “harakatdagi kuchlar”, Boduen de Kurtenening “tildagi barqarorlik va o'zgaruvchanlik” haqidagi ta'limotlarida uchratamiz. Lekin til bilan nutq hodisalarini va ularga xos birliklarni tom ma'noda ilmiy-nazariy hamda amaliy farqlash; til va nutq birliklarining mohiyatini ochish

yo‘llari, “til” va “nutq” tushunchalariga batamom yangi mazmun berilishi F. de Sosyur va uning izdoshlari yaratgan ta’limot bilan bog‘liqdir” deb o‘rganamiz.

Lekin “til va nutq odobi, nutqiy ma’daniyat, nutq san’ati haqidagi fikrlar, ayniqsa, Alisher Navoiy ijodida yuqori darajada aks etgan” ini ko‘rishimiz mumkin. Masalan, A.Navoiyning muhtasham “Hamsa” sining barcha dostonlari (alohida-alohida boblar) da, “Mahbub ul-qulub”, “Muhokamat ul-lug‘atayn”, “Nazm ul-javohir” va boshqa ko‘plab asarlarida so‘zning buyuk qudrati va nutq mahoratining xosiyatiga oid betakror fikrlarni bayon qilgan. Ayniqsa, “Muhokamat ul – lug‘atayn” asarini o‘qib o‘rganib chiqsak. Bu asar o‘zbek tilining bitmas tunganmas fikr bayon qilish imkoniyatlariga ega ekanligini, uning har qanday fikrni ham nazmda to‘la va chiroyli ifoda etishga qodirligini ilmiy va amaliy dalillar asosida isbot qilib beradi. Ushbu asarda A.Navoiy ko‘ngilni dengizga, so‘zni durga, so‘zlovchini esa g‘avvosga qiyoslaganini ko‘rishimiz mumkin. Demak bu fikrlardan bilinadiki til – umumiylikka, nutq esa xususiylikka egadir.

Bundan tashqari A.Navoiy o‘zining ”Mahbub ul-qulub” asarida shunday deydi: ”Til muncha sharaf bila nutqning olatidur va ham nutqdirki, gar nopisand zohir bo‘lsa, tilning ofatidur...” ya’ni, tilning shunchalik sharafiga bo‘lgani bilan u nutqning qurolidir, agar u o‘rinsiz ishlatilsa, tilning ofatidir deya ta’rif berganliklarini ham ko‘rishimiz mumkin. Shunday ekan bola nutqini rivojlantirish, eng avvalo, til qobiliyatini shakllantirishni talab qiluvchi muloqot shakllarini rivojlantiruvchi demakdir.

Til – nutq muhiti bolaning chaqaloqligida yaratilishi va chaqaloqqa bir tomonlama til ta’siri o‘tkazish muhim, u hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu fikrning isboti sifatida XX asrda Hindistonda ro‘y bergan voqeani keltiramiz. U yerda olimlar ikki qizchaga duch kelishgan biri 2-yoshda, biri esa 7-8 yoshda bo‘lgan. Ular gapirishni umuman bilishmagan, xatti-harakatlari ham bo‘rilarga xos bo‘lgan. Hindistonlik psixolog olim ularni avval uyida, keyinchalik kichigi kasallikka chalinib vafot etganidan keyin kattasini bolalar uyida tarbiyalagan. Bu qiz yana 10 yil yashagan lekin xatti-harakatlarida, til va nutq ma’daniyatida aytarli natijaga erisha olmagan. Qiz 10 yil davomida 45 taga yaqin so‘zni o‘rgangan, biroq o‘rgangan so‘zlaridan gap tuza olmagan. Bundan olimlar va psixologlar shunday xulosaga kelishgan. Til ijtimoiy hodisadir, u jamiyat taraqqiyoti va mehnat faoliyati natijasida rivojlanadi.

Ulug‘ bobokalonimiz Amir Temur nutqiy ifodaning aniqligi va rostligini yuksak qadrlagan, boshqalardan ham shuni talab qilgan.

Nutqqa nisbatan ilmiy tadqiqot ob’yekti sifatidagi umumiy yondashuvlarni tahlil qilish nutq hodisasining o‘ta murakkabligi va ko‘p qirraliligi haqida xulosa chiqarish imkonini beradi. A.N.Leont’ev nutq tushunchasiga quyidagicha ta’rif berganlar. “Nutq o‘ziga xos faoliyat sifatida boshqa faoliyat turlari bilan bir qatorda turmaydi, u psixologik rivojlanish jarayonida markaziy o‘rinni egallaydi...”.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. N.Mahmudov “O‘qituvchi nutqi ma’daniyati. – Toshkent. 2007. – B. 3.
2. H. Ne‘matov, O. Bozorov “Til va nutq” Toshkent: “O‘qituvchi” 1993. – B.7.

3. A.J.Omonturdiyev, Sh.I.Abduraimova “O‘zbek nutqi va uslubiyati” (bakalavr va magistrilar uchun uslubiy qo‘llanma) Toshkent-2016. – B.14.
4. A.Navoiy. Muhokamat ul-lug‘atayn. 15-tom. T.14. – T.: 1967
5. Q.Musayev. Badiiy tarjima va nutq madaniyati. – Toshkent. 1967.